

РОЗДІЛ III. СТРАТЕГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ

Багорка М.О.

*доктор економічних наук,
доцент кафедри маркетингу
Дніпровського державного аграрно-економічного університету*

Писаренко В.В.

*доктор економічних наук,
професор кафедри маркетингу
Полтавської державної аграрної академії*

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація

Досліджено основні складники інноваційної моделі розвитку аграрних підприємств, які дадуть змогу підвищити їхню конкурентоспроможність за рахунок впровадження новітніх технологій, видів продукції, методів управління, стратегії розвитку. Встановлено, що основу цієї моделі становить процес екологізації аграрного виробництва в розрізі застосування альтернативних систем господарювання, згідно з якими аграрні підприємства розглядаються як еколого-економічна система, що базується на раціональних і екологічно обґрунтованих методах виробництва, забезпечуючи якість продукції й сировини, ефективність виробництва, а також мінімальний вплив на навколишнє середовище.

Досліджена сутність та основні складники концепції сталого розвитку, визначені основні пріоритетні напрями аграрних підприємств для практичної реалізації цієї концепції. При цьому екологізація визнана основним напрямом діяльності аграрних підприємств під час переходу на модель сталого розвитку. Визначені основні складники мотиваційного механізму екологізації агровиробників. Розглянуті зовнішні і внутрішні фактори, які мають забезпечити перехід аграрних підприємств на концепцію сталого розвитку.

Наголошено, що екологізація має здійснюватися через систему організаційних заходів, інноваційних процесів, реструктуризацію сфери виробництва і споживчого попиту, технологічну конверсію, раціоналізацію природокористування, трансформацію природоохоронної діяльності, які реалізуються як на макро-, так і на мікроекономічних рівнях.

Модель сталого розвитку аграрних підприємств передбачає дотримання оптимального балансу між трьома складовими частинами: економічною, соціальною та екологічною. Саме тому сьогодні відбувається процес

переосмислення ролі економічних та екологічних пріоритетів і очевидна перевага надається екологічно безпечному розвитку аграрного виробництва.

Вступ. Основною тенденцією сучасного розвитку агробізнесу є глобалізація економіки, яка являє собою багатогранний та складний процес, який пов'язаний із розвитком людської діяльності і відкриває додаткові можливості та економічні вигоди для країн світу. Водночас цей процес має негативні наслідки, які проявляються насамперед в антропогенному впливі на довкілля.

На протязі останніх десятиліть спостерігається різке зростання негативного впливу економічної діяльності суспільства на якісний стан природного навколишнього середовища. Особливо це стосується галузі аграрного виробництва, яка є найбільш чутливою до будь-якого втручання в розвиток агроєкосистеми. Крім того, актуальною проблемою для України і багатьох країн світу є також забезпечення населення високоякісними та екологічно безпечними продуктами харчування. При цьому основні вимоги висуваються не тільки до якості продукції, а й до стану навколишнього середовища.

У зв'язку з цим виникла необхідність переходу підприємств аграрної галузі до нових систем господарювання, яка здатна забезпечити еколого-економічну рівновагу аграрного бізнесу. Варто зазначити, що перехід до нової системи господарювання є складним і доволі тривалим процесом, який можна здійснити за допомогою розроблення нової інноваційної моделі розвитку аграрних підприємств.

Ми впевнені, що функціонування аграрних підприємств має відбуватися відповідно до концепції сталого розвитку, а це вимагає створення принципово нових умов підприємницької діяльності, основою яких виступає екологізація сільськогосподарського виробництва, підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу АПК, формування екологічно орієнтованої системи управління на глобальному та регіональному рівнях, і головне, забезпечення населення високоякісними продуктами харчування виробленими в аграрному секторі з метою оздоровлення нації. Саме тому ми вважаємо необхідним розробити якісно нову інноваційну модель господарювання аграрних підприємств, яка буде відрізнятися від традиційної системи господарювання екологічно безпечним веденням аграрного виробництва, його екологізацією, яка є невід'ємною частиною концепції сталого розвитку.

1. Екологізація виробництва як інноваційна складова частина моделі функціонування аграрних підприємств

Функціонування аграрних підприємств відповідно до концепції сталого розвитку вимагає створення принципово нових умов підприємницької діяльності, основою виступає екологізація сільськогосподарського

виробництва, підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу АПК та формування екологоорієнтованої системи управління.

О.Г. Мінькова зазначає, що екологічна складова частина в аграрному виробництві передбачає науково-обґрунтований комплекс взаємопов'язаних агротехнічних, меліоративних, ґрунтозахисних і організаційно-економічних заходів, спрямованих на ефективне використання ґрунту, кліматичних ресурсів, біологічного потенціалу рослин із метою отримання стабільних врожаїв сільськогосподарських культур за умов підвищення родючості ґрунту й дотримання екологічної безпеки довкілля та виробленої продукції [1, с. 4]. Т.Л. Шкабара виділяє потенційні екологічні переваги вітчизняного аграрного сектора на рівні окремих суб'єктів господарювання [2, с. 132].

І.М. Сінякевич займався екологізацією суспільного розвитку як «концепцію, що передбачає екологізацію економічної і соціальної політики та оздоровлення духовної сфери за допомогою системи ефективних інструментів з метою забезпечення стійкості екологічних систем і усунення глобальних, національних і регіональних екологічних загроз» [3, с. 99].

Сучасний стан ринкової трансформації економіки України, на думку М.С. Віткова, повинен передбачати перехід від екстенсивного економічного розвитку до інтенсивного, але екологічно безпечного, сталого економічного зростання на інноваційній, енерго- та ресурсозберігаючій основі [4, с. 126].

О.В. Шубравська зазначає, що людство починає глибше усвідомлювати загрози, які несуть у собі негативні тенденції у динаміці показників стану соціальної та екологічної компонент суспільного розвитку, і саме тому наполягає на переходу до виробництва екологічно чистої продукції [5, с. 63].

Економіст З.В. Нікітіна екологічно-орієнтоване виробництво розуміє «як таке, що здійснюється на основі раціонального використання сільськогосподарських угідь під час упровадження адаптивно-ландшафтних систем землеробства в поєднанні з їх біологізацією та помірною хімізацією технологічних процесів» [6, с. 15]. О.В. Ковальова виокремлює таку категорію, як «екологоспрямоване сільськогосподарське виробництво», тобто господарська діяльність, кінцева мета якої (отримання прибутку) досягається через задоволення попиту на ринку продовольства і сировини за одночасного зменшення негативного впливу на довкілля та сприяння сталому розвитку сільських територій [7, с. 10].

Екологізація є основним напрямом діяльності аграрних підприємств і базується на освоєні еколого-економічних методів господарювання з метою забезпечення розширеного відтворення природних ресурсів за рахунок формування стійких еколого-економічних систем, збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної екологічно безпечної продукції, створення агросистем за використання екологічних методів господарювання.

Екологізація господарської діяльності аграрних підприємств передбачає систему цілеспрямованих перетворень у продуктивних силах і виробничих відносинах, що знижують негативний вплив на природне середовище та забезпечують ефективне використання ресурсів в процесі виробництва, зберігання, транспортування та реалізації продукції. Екологізація базується

на принципах пріоритетності екологічної безпеки; екологічної відповідальності; охорони довкілля; відтворення і збереження природних ресурсів; збереження цілісності агроландшафтів; збереження біологічного біорозмаїття.

Сучасна екологічна спрямованість діяльності аграрних підприємств, на нашу думку, виявляється через поєднання економічних і соціальних проблем раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів агросфери на інноваційній основі. Вважаємо, що екологізація виробництва аграрних підприємств тісно пов'язана з інноваційною діяльністю і повинна розглядатися як невід'ємна складова частина його розвитку із запровадженням на державному рівні системи еколого-економічного управління. Тобто організація виробничих відносин у сільському господарстві повинна здійснюватися на основі раціонального залучення природних ресурсів, з одного боку, і формування системи управління ними – з іншого. Для цього необхідно використовувати інноваційні технології – економічні моделі, що на основі використання елементів біологічного землеробства та оптимізації виробничих процесів дозволяють досягнути високого ступеня керованості, прогнозованості та ефективності.

На думку А.М. Вічевича, одночасно зі змінами ставлення до економічного розвитку і формуванням ідеології сталого розвитку змінювалися і концепції розвитку суб'єктів господарювання [8, с. 115–116].

На відміну від традиційних технологій, вони базуються на використанні енерго- і ресурсозберігаючих систем землеробства.

Результатом застосування інноваційних технологій в агровиробництві є створення інноваційного продукту.

Екологізація є напрямом інноваційного розвитку аграрних господарств, що базується на освоєнні екологічних методів господарювання, забезпечує розширене відтворення природних і антропогенних ресурсів за рахунок формування **стійких** еколого-економічних систем, спрямованих на збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції за використання екологічних методів господарювання на основі впровадження адаптивно-ландшафтних систем землеробства, раціонального залучення до господарського обороту і підвищення ефективності використання природних, матеріальних і трудових ресурсів сільської місцевості.

2. Основні складові частини інноваційної моделі функціонування аграрних підприємств

Перспективи розвитку малих, середніх та великих товарних підприємств **безпосередньо** залежать від правильно обраних мети і стратегії розвитку.

Основні стратегічні напрями інноваційної моделі агровиробників формуються відповідно до таких критеріїв:

– екологічного – бути корисним для навколишнього природного середовища, сприяти оздоровленню людей, ґрунтів і екосистем, підтриманню екологічної рівноваги у біосфері;

– економічного – забезпечення реалізації стратегії розвитку органічних товаровиробників у напрямі збільшення прибутку, зменшення втрат, підвищення ефективності господарювання;

– ринкового – розширення частки органічних товаровиробників на ринку продовольства, сприяти їх концентрації та диференціації виробничо-комерційної діяльності;

– суспільного – сприяти підвищенню професійної активності аграрних товаровиробників, створення нових робочих місць та покращення умов праці і якості життя на сільських територіях.

Нині є низка об'єктивних та суб'єктивних факторів, які негативно впливають на процес екологізації аграрних підприємств: упровадження економічних механізмів сталого розвитку землекористування, недостатнє економічне стимулювання екологічно безпечної сільськогосподарської діяльності; слабка узгодженість нормативно-правової бази на відомчому рівні; відсутність зацікавленості у суб'єктів господарювання підвищувати екологічну безпеку землекористування.

Ключові напрями переходу аграрних підприємств на модель інноваційного розвитку на засадах екологізації та сталого розвитку наведені на рис. 1.

Рис. 1. Основні стратегічні напрями інноваційної моделі розвитку аграрних підприємств

Джерело: узагальнено автором

Для реалізації цих напрямів необхідно зробити цілу низку якісних перетворень, які стосуються переходу на інноваційний розвиток, оновлення структури виробництва, подолання значної диференціації доходів, тобто необхідна глобальна модернізація національної економіки.

Нами виділені основні складові частини інноваційної моделі функціонування аграрних підприємств на засадах екологізації та сталого розвитку (рис. 2).

Рис. 2. Модель еколого-економічного механізму управління в аграрному виробництві

Джерело: власна розробка

Широкомасштабне впровадження екологізації виробництва аграрних підприємств неможливо без екологічної суспільної свідомості. На загальнодержавному рівні важливе значення має екологізація суспільного розвитку, яка розглядається в межах економічної, екологічної, соціальної та духовної сфер як процес, що забезпечує поступ земної цивілізації у напрямі до сталого екологічно збалансованого розвитку [9, с. 15]. Екологічно

свідома діяльність та конкурентоспроможність агробізнесу досягається шляхом переконання покупців в найвищій споживчій цінності екологічно чистої продукції та підтримки позитивного іміджу підприємств із її виробництва. Екологічний складник повинен обов'язково враховуватися під час прийняття всіх бізнес-рішень.

Основою побудови інноваційної моделі функціонування аграрних підприємств становлять відповідні їхні дії в процесі переходу на екологічно орієнтований розвиток. Для правильного спрямування цих дій необхідний мотиваційний механізм, основними складниками якого є інструменти мотивації інноваційного розвитку агропідприємств і інструменти екологізації агровиробництва. Основа мотиваційного механізму, на нашу думку, становлять знання мотивації екологічно орієнтованої поведінки споживача та мотивація екологізації виробництва. Мотивація споживача і мотивація екологічно орієнтованого виробництва становлять основу цього механізму.

Матеріальну основу мотивації праці становить стимулювання, в основі якого лежить процес зовнішнього впливу на інтереси суб'єктів господарювання за допомогою певного комплексу заходів (моральних, матеріальних, соціальних), здатних сприяти позитивному розвитку соціальних відносин між суб'єктами економічної діяльності та формуванню нового типу особистості. Можна констатувати, що стимулювання екологобезпечного розвитку аграрного виробництва, з одного боку, повинно мати матеріальне підґрунтя для агровиробників, а з другого – нематеріальне навантаження, яке дасть змогу отримати певний статус у суспільстві. В основі економічного регулювання екологічної діяльності агропідприємств покладена можливість регулювання екологічної діяльності підприємств державою на основі економічних методів, що формуються на основі перерозподілу коштів від виробників неекологічних до виробників екологічних товарів.

На нашу думку, ключовим мотивом до вирішення питання екологобезпечного виробництва, що дасть змогу створити реально функціонуючий сектор виробників екологічно чистої продукції, має стати матеріальне стимулювання й зміна внутрішньої філософії ведення агробізнесу.

Екологічні переваги дають змогу, не порушуючи екологічної рівноваги та не завдаючи шкоди навколишньому середовищу, вирішувати проблему забезпечення населення високоякісними продуктами харчування. Тому органічне виробництво поширюється в різних країнах світу, а сучасні тенденції розвитку ринку органічної продукції перебувають під впливом загальносвітових або глобальних тенденцій.

Радикальним шляхом вирішення проблеми екологічної безпеки технологій вирощування сільськогосподарських культур і екологічної чистоти продукції має стати перехід до органічного виробництва як альтернативної моделі господарювання, хоча водночас розуміємо, що переконливих альтернатив інтенсивним технологіям у глобальному

масштабі поки що немає, оскільки головною проблемою для багатьох аграрних підприємств залишається збільшення врожайності. Перехідний період від традиційних (інтенсивних) технологій до органічних є досить тривалим процесом. Залежно від ситуації він може становити від 2 до 5 років і супроводжується окремими ризиками.

Екологічно орієнтована перебудова виробничої діяльності аграрних підприємств включає:

- раціональне використання землі, що супроводжується збереженням і підвищенням родючості ґрунту;
- забезпечення оптимального рівня розораності земельних угідь, що унеможливить розвиток водної і вітрової ерозії ґрунту;
- дотримання вимог недопущення перевищення гранично допустимих норм забруднення виробництва продукції, забезпечення її екологічності;
- дотримання встановлених правил щодо транспортування, складування і внесення мінеральних добрив, засобів захисту рослин і тварин;
- недопущення забруднення хімічними засобами навколишнього середовища і продуктів харчування;
- дотримання екологічних вимог під час проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію нових будівель та споруд, меліоративних систем тощо.

Важливою умовою функціонування інноваційної моделі є ефективне поєднання галузей органічних підприємств, відповідність до природно-економічних умов. Таке поєднання має забезпечувати оптимально економічну ефективність використання землі; відносно рівномірне протягом року використання засобів виробництва і робочої сили (у галузі рослинництва та тваринництва) для зниження сезонності сільсько-господарської праці; раціональне та максимально можливе використання продукції однієї галузі іншою галуззю; більш ефективну і швидку оборотність коштів; більший вихід продукції, досягнення максимального рівня продуктивності праці і розміру прибутку. Головною метою спеціалізації і концентрації є значне збільшення обсягів виробництва і продажу сільськогосподарської продукції, підвищення її якості, зростання продуктивності праці та зниження витрат.

За рахунок постійного оптимального планування та прогнозування раціонального сполучення галузей можна здійснювати перехід від традиційного господарювання до органічного з найменшими витратами та ризиками, а також досягти економічного ефекту (збільшення прибутку, валової продукції або зниження витрат виробництва), соціального (організація зайнятості сільського населення, підвищення добробуту працівників), агроекологічного (покращення структури ґрунтів, їхнього агрофізичного та фітосанітарного стану, повітряного та водного режимів, позитивного балансу гумусу, розвиток біогенних елементів, екологічних характеристик виробленої продукції).

Отже, удосконалення галузевої структури органічних господарств за критерієм імплементації стратегії екологізації виробництва передбачає

збільшення площ посіву зернових та кормових культур за рахунок технічних у галузі рослинництва, та поголів'я великої рогатої худоби – у галузі тваринництва.

Одне з провідних місць в інноваційній моделі розвитку займає інфраструктура органічного ринку як система організацій та інституцій, яка забезпечує взаємозв'язок між структурними елементами органічного ринку і сприяє вільному рухові органічної сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, безперервному процесу відтворення та ефективного функціонування сфер кінцевого споживання. Створення умов і дієвих механізмів для розвитку й ефективного функціонування інфраструктури ринку органічної агропродовольчої продукції – основне завдання держави. Важливо, щоб формування інфраструктури ринку агропродовольчої продукції відбувалося за умови взаємодії всіх її структурних елементів і розвитку їх як цілісної системи: організаційної, кредитно-розрахункової, матеріально-технічного забезпечення, інформаційного, кадрового забезпечення. Інфраструктура має обслуговувати процес ринкового товарообміну в органічному секторі, забезпечувати його надійність, прозорість і стабільність.

Для здійснення процесу переходу від традиційного до органічного господарювання необхідна мобілізація власних коштів і можливостей аграрних підприємств України. Можна порекомендувати звернутися до досвіду країн із розвиненою ринковою економікою, де головна роль у такому переході належить державі, яка насамперед зацікавлена в позитивних екологічних перетвореннях і тому має розробити ефективний механізм природоохоронного регулювання та визначити стратегічні пріоритети у сфері переходу до виробництва органічної сільськогосподарської продукції.

3. Система еколого-економічного управління в аграрному виробництві

Нині вже сформовані політичні, економічні і соціальні умови для розвитку екологічно спрямованих інновацій в аграрному виробництві. Для того щоб скористатися цими передумовами і, як наслідок, результатами від запровадження цього типу інновацій слід запровадити систему еколого-економічного управління, яке розглядається вченими як складова частина управлінської науки, що враховує та реалізує цілі охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування під час планування, здійснення та контролю господарських дій для забезпечення збалансованого функціонування екосистеми, а також її інноваційного розвитку [10, с. 116].

Основним шляхом подолання екологічної кризи, що склалася в аграрній галузі країни, є інтеграція інтересів екології та економіки в сільськогосподарському виробництві. При цьому необхідно враховувати тісну взаємозалежність природокористування агросистем, стану навколишнього природного середовища та ресурсного потенціалу країни, з одного боку, а також перспектив розвитку національної економіки – з другого [11, с. 62].

Оптимізувати використання навколишнього середовища в аграрному виробництві та мінімізувати негативний вплив на нього можна шляхом удосконалення організаційно-економічного механізму природокористування.

Розроблення еколого-економічного механізму організації та розвитку сільського господарства забезпечить формування соціально-еколого-економічних цінностей людини в агроєкосистемі.

Зміна відносин між суспільством і навколишнім середовищем передбачає корегування свідомості людини, її психології, системи поглядів та поведінки стосовно середовища свого існування, що досягається через засвоєння екологічних норм і принципів та визнання необхідності вирішення екологічних проблем. Усвідомлення еколого-етичних норм та їх реалізація в практичних діях залежить від розвитку людини та соціальних мотивів. У зв'язку з цим формування відповідного ставлення до довкілля є безперервним процесом [12, с. 140].

Практичне вирішення проблеми формування екологічної свідомості може відбуватися в двох напрямках.

Перший напрям охоплює сприйняття і пропаганду сучасних ідей сталого та гармонійного співіснування людини з природою, поступову зміну відносин між людиною та довкіллям, формування нових потреб через екологічну освіту.

Другим напрямом є поступова економічна еволюція, зміст якої полягає в докорінних змінах структури національної економіки та соціальної сфери через відповідний економіко-фінансовий механізм.

Комплексне поєднання зазначених вище напрямів є дієвим засобом підвищення мотивації виробників аграрної продукції, що дасть змогу створити реально функціонуючий сектор виробників екологічно чистої продукції.

Зростання екологічної свідомості і добробуту населення мають відбуватися одночасно, в процесі екологічно орієнтованого розвитку національної економіки. За зміни відносин між суспільством і навколишнім природним середовищем відбувається коригування свідомості людини, її психології, системи поглядів та поведінки стосовно середовища свого існування. Основним стимулом для започаткування цього процесу є поява нових потреб суспільства, в яких об'єднуються економічні, екологічні та соціальні складники [13, с. 44]. Тобто перехід до економіки, зорієнтованої на засади екологічно-збалансованого розвитку, вимагає насамперед зміни відносин людини з довкіллям.

Залежно від інструментарію впливу на провадження природоохоронної діяльності вирізняють різні типи економічних механізмів. Науковці О.В. Коняев і Г.Є. Жуйков виділяють їх два види, а саме примусові та заохочувальні. До перших ними віднесено пільгове кредитування агровиробників; цінове стимулювання виробництва екологічно чистої продукції; субсидії (централізовані чи місцеві); безвідсоткові позики; звільнення від податків частини прибутків (доходів) [14].

Автори А.В. Дубодєлова, О.В. Юринєць, М.М. Федорів, окрім зазначених двох типів економічних механізмів, було виділяють ще і третій – маркетинговий, у складі якого було відокремлено такі напрями, як створення та забезпечення розвитку ринку природних ресурсів і екобезпечних товарів; розширення структури «маркетингового ланцюга» із включенням у нього екологічної експертизи; торгівлю квотами на шкідливі викиди; екологічний акцизний збір, екологічне страхування та просування тощо [15, с. 157–158].

Нами пропонується модель складників еколого-економічного механізму управління в аграрному виробництві (рис. 3).

Рис. 3. Складники еколого-економічного механізму управління в аграрному виробництві

Джерело: власна розробка

Всі економічні й екологічні інструменти цієї моделі пов'язані між собою, а її важливою складовою частиною є система державного екологічного управління, яке включає: управління загальної компетенції та управління спеціальної компетенції. При цьому Державні органи загальної компетенції здійснюють свою діяльність шляхом прийняття постанов і розпоряджень із

ключових питань і аграрній сфері, Державні органи спеціальної компетенції забезпечують реалізацію державної політики в різних сферах.

Держава повинна виконувати важливі функції економічного та правового стимулювання екологічно орієнтованого сільськогосподарського виробництва і соціального захисту населення, підвищення якості життя. При цьому пріоритетна роль державного регулювання сільського господарства ні в якому разі не знижує значення ринкового саморегулювання. Механізми державної дії мають орієнтуватися на підтримку приватних ініціатив, спрямованих на освоєння нових технологій, що стимулюють інноваційну активність, зокрема у формі обов'язкової організаційної, технічної, технологічної відповідності виробництва сільськогосподарської продукції сучасним екологічним нормам та принципам [16, с. 144].

Суттєва роль держави полягає у встановленні різного роду нормативів, стандартів у сфері охорони довкілля, особливо щодо шкідливих для природи і здоров'я людей речовин. Державі належить провідна роль у здійсненні альтернативних варіантів вирішення екологічних проблем у сільському господарстві, структурної перебудови виробництва аграрних підприємств з урахуванням досвіду розвинутих країн світу.

Ми схиляємося до думки, що перевага в економічних інструментах має надаватися заохочувальним важелям впливу, таким як застосування пільгового оподаткування і кредитування, а також цінове стимулювання природоохоронної діяльності.

Нефінансові інструменти державного регулювання також належать до інструментів зовнішнього середовища, умови їх надання не залежать від політики управлінської ланки аграрного підприємства [17, с. 35].

Економічне стимулювання екологічно орієнтованого аграрного виробництва безпосередньо пов'язане з охороною і використанням земель, збереженням, відтворенням і підвищенням родючості ґрунтів, а також охороною навколишнього природного середовища загалом. Так, статтею 205 Земельного кодексу України визначено зміст економічного стимулювання раціонального використання й охорони земель та закріплено систему економічних стимулів, спрямованих на підвищення зацікавленості власників землі й землекористувачів у раціональному використанні земель, поліпшенні їх екологічних характеристик, запобіганні деструктивному впливу господарської діяльності на кількісний і якісний стан сільськогосподарських угідь. До згаданих стимулів законодавчо віднесено:

а) надання податкових і кредитних пільг громадянам та юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи, передбачені загальнодержавними та регіональними програмами використання і охорони земель;

б) виділення коштів державного або місцевого бюджету громадянам та юридичним особам для відновлення попереднього стану земель, порушених не з їхньої вини;

в) звільнення від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення їх стану згідно з державними та регіональними програмами;

г) компенсацію з бюджетних коштів зниження доходу власників землі та землекористувачів внаслідок тимчасової консервації деградованих та малопродуктивних земель, що стали такими не з їхньої вини.

Критеріями економічного стимулювання власників землі та землекористувачів за раціональне використання та охорону земель на регіональному рівні є насамперед ефективність відтворення і підвищення родючості ґрунтів відносно їх базового рівня під час одержання угідь у власність чи користування. Тут мається на увазі насамперед підвищення у ґрунті вмісту гумусу та інших поживних речовин; зниження кислотності, заболоченості, засоленості; створення протиерозійних споруд та виконання лісомеліоративних заходів. При цьому для визначення доцільності застосування заходів економічного стимулювання екологізації природокористування на місцевому рівні мають бути створені відповідні комісії у складі управлінь земельних ресурсів, сільського господарства та представників влади з економічних питань та фінансів.

З метою забезпечення цілісності взаємодії усіх елементів економічного механізму екологізації аграрного виробництва визначено його принципи, критерії, інструменти, джерела фінансування та методи стимулювання (рис. 4).

До принципів економічного механізму стимулювання віднесено: принцип поєднання економічного стимулювання й штрафних санкцій; принцип стимулювання за кінцевими результатами проведених заходів; принцип незалежності від форм господарювання і власності.

На основі проведених досліджень ці критерії ми згрупували у три блоки: превентивні заходи; заходи з раціонального використання охорони земель; заходи з використання екологобезпечних технологій.

До критеріїв стимулювання запобіжних заходів у сфері екологізації аграрного виробництва слід віднести: виконання робіт із створення захисних насаджень та полезахисних лісосмуг; запобігання підкисленню ґрунтового розчину шляхом систематичного проведення робіт із вапнування кислих ґрунтів, особливо в умовах радіоактивного забруднення; будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд; обмеження інтенсивного використання екологічно вразливих земель; запровадження технологій сільськогосподарського виробництва, які не передбачають використання хімічно синтезованих мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин.

До критеріїв стимулювання заходів із раціонального використання й охорони земель умовно можна віднести: оптимізацію структури земельних угідь на основі природно-сільськогосподарського районування; оптимізацію площ сільськогосподарських угідь та зменшення їх розораності; консервацію малопродуктивних й деградованих земель; дотримання проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь і передбачають заходи з охорони земель; належне утримання захисних лісових смуг, своєчасне здійснення ремонту протиерозійних споруд та проведення вирубок догляду в лісосмугах;

поліпшення культуртехнічного стану земель; зменшення забруднення земель агрохімікатами, відходами виробництва, радіоактивними речовинами.

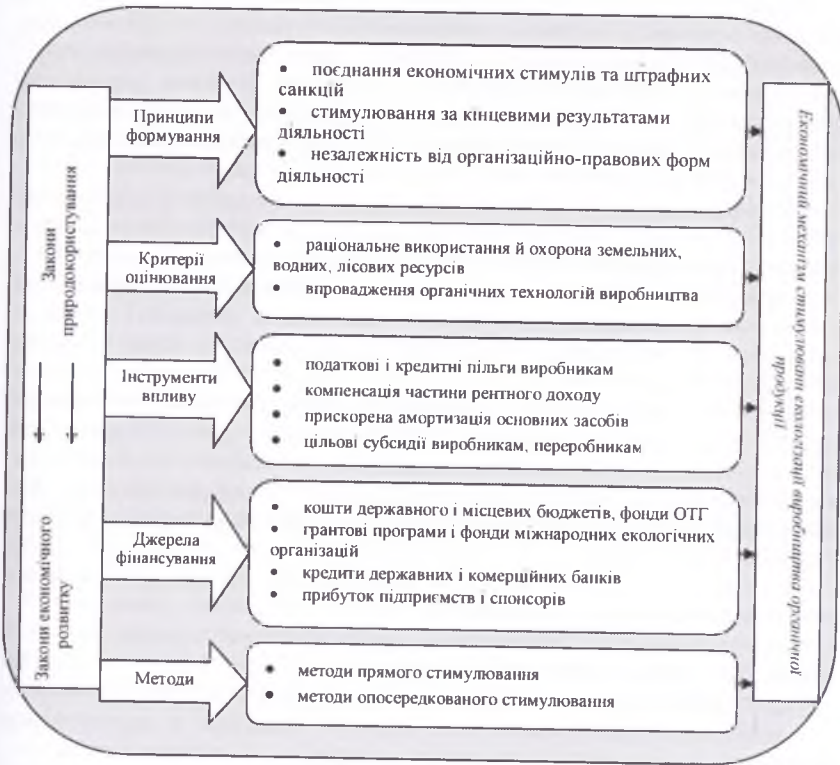

Рис. 4. Економічний механізм стимулювання екологізації аграрного виробництва

Джерело: побудовано автором

Критеріями економічного стимулювання власників використання за екологічнобезпечних технологій є: впровадження ґрунтозахисної системи землеробства; підвищення вмісту гумусу, проведення агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення.

Основними напрямками організаційно-економічного управління в аграрному виробництві є:

- формування на державному рівні заходів, які здатні змінити формат відносин між виробництвом та навколишнім природним середовищем у бік раціонального використання, відтворення агросистем;

- реалізація заходів екологічної політики на державному і регіональному рівнях, основою яких є процес впровадження і розвитку екологічно чистого

виробництва, раціональне використання можливостей економіки держави, особливо її фінансових ресурсів, виробничого та науково-технічного потенціалів;

– визначення суспільних пріоритетів з огляду на конкретну екологічну ситуацію в регіонах, згідно з якою планується усунення негативних явищ природокористування і перехід до екологічно чистого виробництва;

– поєднання державного впливу з ринковими формами управління, стимулювання якісних змін шляхом пріоритетного фінансування, кредитування, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення, впровадження і розвитку екологічно чистого виробництва;

– проведення економіко-екологічного моніторингу процесу переходу до екологічно чистого виробництва під час аналізу внутрішніх сильних і слабких сторін агровиробників;

– врахування зміни складу зовнішніх факторів та їх впливу на конкурентоспроможність продукції і підприємств аграрного сектору економіки, а саме деталізувати їхню дію, чітко розділяти ринкові можливості і загрози.

Екологічні інструменти управління передбачають проведення сертифікації і маркування екологічної продукції, яка доводить, що забезпечується відповідність ідентифікованого об'єкту конкретному нормативному документу. Процес сертифікації і стандартизації має бути проведений відповідно з міжнародними стандартами адаптованими до умов України.

Еколого-економічні інструменти, на нашу думку, є складовою частиною екологічного маркетингу і включають:

– виробництво екологобезпечної агропродовольчої продукції та її екологічне позиціонування;

– ціноутворення з урахуванням екологічних витрат;

– формування ринку екологічно безпечної продукції, в основу якого повинні бути покладені міжнародні стандарти екологічного сільсько-господарського виробництва;

– розподіл екологічно безпечної агропродовольчої продукції;

– становлення інформаційно-комунікаційної системи просування агропродовольчої продукції.

На цій основі прогнозування соціально-економічного розвитку держави, регіону, враховуючи вимоги екологічної безпеки під час здійснення структурної перебудови, дозволить максимально екологізувати виробничу діяльність аграрних підприємств, значно знизити антропогенний тиск на оточуюче природне середовище, зберегти й оздоровити його.

Важливо відзначити, що нині перехід до нових систем господарювання в аграрній галузі – це складний процес, і для його здійснення варто змінити принципи функціонування суб'єктів агробізнесу, прискорити їх інноваційний розвиток та забезпечити можливість їх організаційних трансформацій. Саме тому сучасні умови господарювання аграрних підприємств вимагають формування цілісної, науково обґрунтованої

системи управління, яка враховує інтереси споживача, спрямована на узгодження попиту та пропозиції з найменшими втратами, забезпечує прибутковість збутової діяльності і дозволяє адекватно реагувати на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Практичну реалізацію екологічно збалансованого розвитку аграрних підприємств та відтворення довкілля може забезпечити ефективне поєднання двох принципів (інституцій): соціальної екологічної відповідальності, яка відображає ступінь його інституційної зрілості у прийнятті тих чи інших управлінських рішень та соціальної екологічної умотивованості, в основі якої перебувають як матеріальні, так і духовні цінності суспільства загалом та кожного суб'єкта аграрного господарювання зокрема.

Висновки. Інноваційна модель розвитку аграрного виробництва має ґрунтуватися на всебічному врахуванні екологічних чинників, вимог екологічної безпеки будь-якого виробничого процесу, раціонального використання й охорони природних ресурсів. Завдяки цьому суспільство буде спроможне подолати екологічну кризу і створити такі умови, за яких аграрне виробництво розвиватиметься на інтенсивній, конкуренто-спроможній і водночас екологічнобезпечній основі.

У результаті виробнича діяльність аграрних підприємств має бути переведена на принципово нову економіко-технологічну основу, структурна перебудова виробництва повинна здійснюватися з урахуванням екологічних факторів, законів, вимог і нормативів, що є обов'язковою умовою подолання екологічної кризи в державі.

Забезпечення умов для переходу аграрної галузі на модель сталого розвитку дозволить підвищити її конкурентоспроможність, зміцнити позиції на глобальних ринках, що створить базис для підвищення економічної міцності держави, вирішення екологічних та соціальних проблем.

Під час реалізації головних завдань екологізації можливо істотно зменшити техногенне навантаження на довкілля, покращити його стан, що допоможе Україні виконати узяті міжнародні зобов'язання стосовно захисту навколишнього природного середовища і поступово досягти європейських норм і нормативів щодо граничних рівнів шкідливого впливу на довкілля.

Важливими екологічними передумовами розвитку екологічно спрямованих інновацій є ресурсо- та енергозбереження – критерії, які є особливо важливими в умовах обмеженості і значного виснаження природно-ресурсного потенціалу України.

Для спрямування дій агровиробників у напрямі екологізації необхідно розробити мотиваційний механізм, основними складниками якого є інструменти мотивації інноваційного розвитку агропідприємств і економічні інструменти екологізації агровиробництва. На нашу думку, ключовим мотивом до вирішення питання екологічнобезпечного виробництва, що дасть змогу створити реально функціонуючий сектор виробників

екологічно чистої продукції, має стати матеріальне стимулювання й зміна внутрішньої філософії ведення агробізнесу.

Структура агровиробництва має забезпечити мінімальний антропогенний вплив на навколишнє середовище. При цьому необхідно проводити оцінку соціально-екологічного статусу територій і оцінку екологічного стану ведення господарської діяльності. Ця оцінка має здійснюватися відповідно до світових тенденцій розвитку і міжнародних стандартів.

Таким чином, сталий розвиток органічних підприємств буде спроможний лише у комплексі з формуванням сприятливої стимулюючої державної політики, прийняття відповідних законодавчих актів щодо органічного агровиробництва та сертифікації органічних продуктів харчування і розвитку аграрного сектору економіки України. Відповідно, на ринку органічної продукції залишаться лише ті підприємства, які матимуть конкурентні переваги.

Головними індикаторами ефективності інноваційної моделі розвитку аграрних підприємств виступає якість (економічні, екологічні, соціально-інституційні та ступеня гармонізації) та безпека життя населення.

Список використаних джерел:

1. Мінькова О.Г. Шляхи та способи переходу від традиційного аграрного виробництва до органічного / О.Г. Мінькова // Вісник Уманського національного університету садівництва. 2016. № 1. С. 3–10.
2. Шкабара Т.Л. Екологічний потенціал вітчизняного аграрного господарювання в умовах сучасних світоінтеграційних процесів / Т.Л. Шкабара, А.Ю. Остапенко // Науковий вісник ХДУ. 2014. Вип. 7. С. 131–135.
3. Снякевич І.М. Екологізація розвитку: суть, об'єктивна необхідність, принципи, інструменти, перспективи для України / І.М. Снякевич // Науковий вісник ЛНЛУ. 2005. Вип. 15.6. С. 98–102.
4. Вітков М.С. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва на інноваційній основі: монографія / М.С. Вітков. К.: ННЦ ІАЕ, 2008. 220 с.
5. Шубравська О.В. Ризики сталого розвитку АПК України в умовах глобалізації / О.В. Шубравська // Економіка України. 2007. № 2. С. 62–68.
6. Никитина З.В. Екологізація производства сельскохозяйственных предприятий / З.В. Никитина // Аграрная наука. 2005. № 6. С. 14–15.
7. Ковальова О.В. Організація управління еколого-спрямованим сільськогосподарським виробництвом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / Ковальова Олена Вікторівна. Київ, 2008. 20 с.
8. Вічевич А.М. Екологічний маркетинг: навчальний посібник / А.М. Вічевич, Т.В. Вайданич, І.І. Дідович, А.П. Дідович. Л.: УкрДЛТУ, 2002. 248 с.
9. Гайдучкий П.І., Ходаківська О.В. // Економіка АПК. 2012. № 11. С. 15–21.
10. Мельник П.П. Концепції еколого-економічного управління в агроекосистемі / П.П. Мельник, Т.М. Єгорова // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. Вип. 24.2. С. 114–119.
11. Волик Н.Г. Екологічний розвиток сільськогосподарського виробництва / Н.Г. Волик // Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво». 2006. № 4. С. 60–63.

12. Сидорук Б.О. Обґрунтування комплексу складових в системі стимулювання екобезпечного аграрного виробництва / Б.О. Сидорук // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». 2013. № 2. С. 139–145.

13. Васюткіна Н.В. Формування системи управління сталим розвитком підприємства / Н.В. Васюткіна // Економіка розвитку. 2014. № 2 (70). С. 93–98.

14. Коняєв О.В. Економічні регулятори формування механізму екологізації природокористування в регіонах зрошення [Електронний ресурс] / О.В. Коняєв, Г.Є. Жуйков. URL.: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/biznes/2009_2/2009/02/090234.pdf.

15. Дубоделова А.В. Організаційно-економічні механізми екологізації виробництва на вітчизняних підприємствах / А.В. Дубоделова, О.В. Юринськ, М.М. Федорів // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. – 2011. – № 698. – С. 156–162.

16. Амбросов В.Я. Забезпечення державної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах членства України в СОТ / В.Я. Амбросов, В.М. Онегіна // Економіка АПК. 2009. № 2. С. 15–24.

17. Сахацький М.П. Інструменти державної підтримки експортного потенціалу аграрних підприємств України / М. Сахацький, І. Ксьонжик // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. 2016. № 2. С. 29–36.

Бондар Ю.А.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, економіки, права та туризму
Льотної академії
Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)*

Легінькова Н.І.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, економіки, права та туризму
Льотної академії
Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)*

Фабрика І.В.

*кандидат економічних наук,
заступник керівника
Центру управління стратегічними змінами
АТ «Ощадбанк» (м. Київ)*

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКСПОРТНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація

У цьому дослідженні визначено стратегічне управління експортною товарною політикою, що передбачає як необхідність всебічного знання підприємством своїх експортних можливостей, рівня своєї конкурентоспроможності, так і можливостей регіональних товарних ринків на перспективу. Розглянуто експортну політику як результат у довгостроковому плані, яка повинна виходити з принципу послідовного